

מו"ל אחר

לו את מאמר הפתיחה באותה חוברת, בכותרת "הככל עובד העתונאי?". בחוברת שלפנינו אנו מפרסמים את ההחלטה בעירעור על פסק דין זה בבית הדין הארצי לעבודה בראשותו של השופט מנחם גולדברג. גם החלטה זו אנו מפרסמים כלשונה ועוד נגיד עליה כמה מילים בהמשך. הדמיון בשמותיהם של השופט ושל המ"ל נשוא כתבתנו הוא מקרי לגמרי, כשם שמקרי הוא התיזמון של פירסום החלטת בית הדין הארצי לעבודה והופעת הכתבה על בעליו הראשון של "הארץ" לפני 75 שנה.

מעשה ראשון שעשה מר י' צחק (לייב) גולדברג לאחר שרכש את העתון הוא – מינוי עורך. בראשונה ד"ר ניסן טורוב ואחריו העתונאי, הסופר והמתרגם רב הניסיון שמואל פרלמן. את כל הפרדוגטיבות של העריכה נתן בידי העורך ולעצמו נטל גולדברג את הזכות "לשפוף" כל העת כספים לקופת העתון כדי שיוכל להמשיך להתקיים, משימה שהיתה כמעט בלתי אפשרית אז כפי שהיא בלתי אפשרית בימינו לגבי עתונים אידיאולוגיים-פוליטיים. לימים סיפר פרלמן לד"ר יוסף שכטמן, הביוגרף של ז'בוטינסקי, סיפור מאלף על "סיכסוך סמכויות" שהוא רלוונטי גם היום לאותו דגם של היררכיה שהזכרנו קודם. בין העורכים והכותבים שגויסו ל"הארץ" בראשית ימיו היה גם זאב ז'בוטינסקי, שעשה בו הרבה מלאכות: כתב טור קבוע, תירגם מספרות העולם, כתב ביקורת ספרותית וערך לפי הצורך. ל"הארץ" דאז לא היה קו מדיני קבוע, אבל הוא התיישר בדרך כלל לפי המדיניות של התנועה הציונית. ז'בוטינסקי לא תמיד אהב את הקו הזה ולא פעם עוררו מאמרים אלה או אחרים שלו מורת רוח קשה אצל ד"ר חיים וייצמן ומנהיגים ופובליציסטים ציוניים אחרים. עד כדי כך גבר הרגז שיוס אחד התכנסה בביתו של מרדכי בן הלל הכהן מראשי הפעילים הציוניים בירושלים אספה ונעשה ניסיון להגביל את חופש הכתיבה של ז'בוטינסקי. תגובתו של "הפרחח הנשגב" (כפי שכינה אותו ד"ר הלל יפה ביומנו) היתה: "אני אכתוב כל מה שאני אמצא לנכון. האדם היחיד שרשאי לעשות תיקונים במאמרי הוא שמואל פרלמן". ואמנם, ז'בוטינסקי מעולם לא בא בטענות אל העורך שהכניס תיקונים סגנוניים ואף ענייניים (לפעמים) במאמריו.

הכעורך דין עתונאי?

נדמה לי שכאן המקום המתאים לעשות את המעבר מן הקטע הקודם על "המ"ל האחר" לסוגיה האקטואלית שהתעוררה תחילה עם פסק דינה של השופטת אלישבע ברק ועכשיו, וביתר

בעשרים ואחת מתוך שבעים וחמש שנות קיומו של היומון היהודי הוותיק ביותר בעולם, "הארץ", התנוססה ליד הלוגו הכתובת: "נוסד על ידי י.ל. גולדברג". רק בשנת 1937, כאשר נרכש העתון על ידי משפחת שוקן, שונה הלוגו ולאחר שנים אחדות הוסר ממנו שמו של אחד המ"לים הנדיבים ביותר שידעה התנועה הציונית מאז מיסד בנימין זאב הרצל את הציונות המדינית.

"י.ל. – מי?" היו מן הסתם שואלים רבים בתמיהה, אילו היה מוסיף להתנוסס בו עד ימינו שמו של האדם אשר רכש בכספו מידי האנגלים בקהיר את שבועונים "חדשות מהארץ" והחל להוציאו כיומון עברי ראשון בארץ ישראל אחר מלחמת העולם הראשונה.

על גילגוליו של "חדשות הארץ" עד שנהיה ל"הארץ" של ימינו כבר פירסמנו ב"קשר" לפני שנה. עתה משלים ד"ר מרדכי נאור, מחברו של הסיפור ההוא, את הפרשה העתונאית הזו ברישום קווים לדמותו של האיש שלא זו בלבד שהשקיע מכספו הפרטי למען הכלל לרכישת השבועון מידי האנגלים, אלא אף סייע במשך שנים להבטחת קיומו בתנאים שמזכירים לא במעט את מאבק ההישרדות הנוכחי של העתון הצעיר ממנו רק בשש שנים, "דבר".

לאותו נדבן אציל אשר אין כמעט מפעל ציוני תרבותי בשליש הראשון של המאה – מן האוניברסיטה בירושלים ועד לתיאטרון והוצאת ספרים וכתבי עת ברחבי העולם שכספו שלו אינו מושקע בהקמתו (מושקע שלא במובני הבורסה של היום, אלא – כתרומה). למ"ל זה, שבשלב מסוים של הקריירה שלו גם מילא זמנית, בעל כורחו, תפקיד של עורך מנהל ומפיץ, מוקדש השער של החוברת הנוכחית.

לא רק יובל ה-75 של "הארץ" נתן לנו השראה לבחירת הדיוקן הזה, אלא העובדה שמ"לים של עתונים הם היום בחדשות, למרבה הצער לעתים קרובות מדי ובהקשרים שמעוררים תמיהות ושאלות באשר למקומה של העתונות הכתובה (ובחלקה גם האלקטרונית) בחברה דמוקרטית, שבה חופש הביטוי הוא אחד מאשיות קיומה ופלורליזם תקשורת, במובן של ריבוי וגיוון המידע והדעה – שני במעלה.

בלא שהכיר הרבה תקדימים – בוודאי לא במציאות היהודית דאז – הקים י.ל. גולדברג בעזרת ידידים, בקיאים ממנו בנושא, מבנה היררכי שלמרבה הפלא יכול לשמש דגם אפילו לימינו שלנו. לפחות, כפי שציירה אותו בפסק דינה השופטת אלישבע ברק בבית הדין האזורי לעבודה, בסיכסוך שבין ה"גרזולם פוסט" ואחת העורכות בו, ג'ואנה יחיאל. (את פסק הדין הזה פירסמנו במלואו ב"קשר" 14 ואף הקדשנו

להחליט לאיזה מלקוחות המשרד יתן שירותיו. כל זאת לגבי כל מקצוע או עיסוק, כל עוד אין ההוראות שהמועסק מקבל נוגדות את החוק, כללי אתיקה או את המצפון. אני מניח שלא במקרה לא הזכרו כאן בין הקריטריונים גם הערך "אינטרס", או אינטרסים של המעסיק. השופט גם קובע כי "אין בסירוב העתון לפרסם מאמר זה או אחר של עובד פגיעה בחופש הדיבור של העתונאי". עתונאי שעורכו מסרב לפרסם את פרי עטו רשאי למצוא לו במה אחרת, או להקימה, "כל עוד הכתוב, אף אם הוא מהווה 'ביטוי חריג', אינו פוגע בשלום הציבור או באשיות הדמוקרטיה", מצטט פסק הדין של השופט גולדברג מהבג"צ 399/85.

אילו שמנו כאן נקודה, ודאי יכולנו להסכים לדברי בית הדין הארצי, כיוון שבתיאוריה זו גישה נבונה ונכונה, אפילו אנו מודעים ל"אווירה" שמעשה כזה עלול ליצור ביחסים שבין הבעלים והכותב. אך מה לעשות ובמציאות שהולכת ונוצרת עכשיו בארץ, כאשר יותר ויותר עתונים מתרכזים בפחות ופחות ידיים, שוב לא יכול עתונאי "סירובניק" (כלומר, מי שסירבו לפרסם מאמרו בעתון שבו הוא עובד) למצוא בנקל, אם בכלל, במה אלטרנטיבית. בוודאי לא יצליח להקים לעצמו כזאת בנסיבות של ההתחרות החריפה, כמעט חסרת המעצורים בין כלי התקשורת הקיימים, התחרות שמעלה מעלה מעלה לא רק את הוצאות הקמתו של עתון חדש אלא מוליכה, בעקיפין, לסגירת עתונים קטנים וחלשים קיימים. לשון אחר: אפילו יש לו כבר היתר של בית דין לרעות בשדה זרים בעת צרה לו, הרי למעשה לא יכול העתונאי ליהנות ממנו ולהשתמש בו. זאת כמובן אינה כבר בעייתו של בית המשפט. זו בעייתו של האיגוד המקצועי של העתונאים, אבל לא רק שלו.

כל השנים יראתי מפני התערבותם של פוליטיקאים מחוקקים בנושא עתונות ועתונאים – זכויות וחובות. נדמה לי שהתהליכים שמסתמנים באחרונה בתקשורת הישראלית מצדיקים רוויזיה בגישה, לפחות חלקית, ובוודאי תוך תיאום מלא עם המוסדות הארגוניים המקצועיים של העתונאים ושל מועצת העתונות. אם תרם הברור המשפטי בשתי הערכאות של בית הדין לעבודה לשינוי הגישה הקודמת אצל חלק מאנשי תקשורת ותיקים – יהא זה שכרם המוסרי של השופטים שכבר עסקו בסוגיה זו, ושל אלה שיעסקו בכך גם בבג"צ, בעקבות עירעור של "גרזולם פוסט" על פסק הדין של בית הדין הארצי לעבודה. איש איש מנקודת מוצאו המשפטית והשקפת עולמו.

שאת, עם החלטתו של בית הדין הארצי לעבודה בראשותו של השופט מנחם גולדברג. אקדים את מסקנתי לדברים שיש ברצוני לומר לאחר מכן, על הגישה העקרונית שבאה לידי ביטוי באותה החלטה. עם כל הכבוד לשני השופטים המלומדים, נראה לי עתה שלא בית הדין לעבודה הוא המקום היאות לפסוק הלכה בנושא שמעסיק את ציבור המר"לים, העורכים ובעיקר העתונאים – בעולם המערבי בכלל ובאחרונה בישראל בפרט. נושא שמצטלבים בו הפילוסופיה והאידיאולוגיה של משק חופשי, קפיטליסטי אם תרצו, עם מושגים כמו זכות הקניין כפי שהיא מעוגנת (בארץ) בחוק היסודי: כבוד האדם וחירותו, חופש הדיבור כאינטרס ציבורי, חופש הדיבור של העתונאי על פי מצפון והשקפת עולמו וזכותו של הבעלים – בוודאי אם הוא נוטל לעצמו גם את הסמכות של עורך ראשי, או עורך אחראי – לנווט את הקו הפוליטי, הכלכלי והתרבותי של עתונו כרצונו וכמה בעיות אחרות שנובעות ממושגים אלה או כפופות להם, פעם מאזנות זו את זו ופעם סותרות אחת את רעותה. גם אם אני אישית הסכמתי עם רוב הנחותיה של השופטת ברק, אני יודע כי אין ואולי לא יכולה להיות דעה אחידה בנושא השנוי כל כך במחלוקת של מבנה הסמכויות וההיררכיה בעתון פרטי-מסחרי ומידת החירות והאחריות שניתנת לכל אחד מן הדרגים. עם זאת, כמי שעשה את ראשית צעדיו העתונאיים ב"עתונות מגויסת" וכמי שעבד הרבה שנים גם בעתונות פרטי-מסחרית, חונך וחינך על עקרונות חופש העתונות וחופש הדיבור של העתונאי, והאמין כי בכך שבעלים של עתון שוכר את העתונאי אינו בהכרח גם שוכר את עטו, במובן המטאפורי הרחב של המושג, אני מתקשה לקבל דבריו של השופט גולדברג, לאמור: "רשאי בעלים של עתון, ישירות או באמצעות מי שמונה לכך, להטיל על עתונאי המועסק אצלו, לכתוב כתבה על נושא הנראה לו (לבעלים) חשוב והוא יכול להנחותו בקווים כלליים של הרצוי. (הפיזור שלי, ש.ר.) דומה כי אמירה זו חוטאת בהכללה או לפחות באי הבחנה חדה וברורה בין "כתבה" מכל סוג שהוא לבין טור פובליציסטי, בעיקר מן הסוג המקובל היום ב"נירג'רנליזם", הישראלי, שבו מטושטשים הגבולות בין כתבה המבוססת על מראה עיניים של העתונאי או על מידע שהוא צובר ממקורותיו שלו, לבין דעה פוליטית. ממשיך השופט ואומר: "אין העתונאי בתחום בו הוא כותב רשאי לסרב לכתוב אותה כתבה. עורך דין שכיר אינו יכול לקבוע באיזה לקוח יטפל ובאיזה ימאן לטפל כשם שרואה חשבון אינו רשאי

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)